

Voor wie niet naar Mars wil verhuizen

*en vertrouwt op wisselwerking waarin
de potentie tot evolutie huist*

Wim van Dinten

met bijdragen van
Imelda Schouten
Leonie van Dinten

Sezen
Wijk bij Duurstede
2025

ISBN 978-90-79768-07-3

Oktober 2025

Stichting Sezen Uitgeverij

Muntstraat 25

3961 AJ Wijk bij Duurstede

0343 59 58 01

sezen@sezen.nl / www.sezen.nl

Omslag: De meeste illustraties zijn afkomstig van Freepik en bewerkt tot deze weergave. De kleurrijke achtergrondfoto is van Sebastiaan Stam via Pexels.

Vormgeving: Nicolien Pul

De auteur heeft getracht met alle rechthebbenden op citaten contact op te nemen. Dit is niet in alle gevallen gelukt. Wie meent op geciteerde passages recht te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met de uitgever.

© 2025 W.L. van Dinten – Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende.

Inhoud

Inleiding	9
1 Twee signalen van wisselwerking die we over het hoofd zagen	13
Naar erkenning dat in wisselwerking de potentie tot evolutie huist	13
Het gemiste signaal bij de ontdekking van de structuur van DNA	14
We zullen de invloed van religies anders gaan waarderen	15
De val van de Muur werd niet als signaal opgepikt	17
2 Patronen in wisselwerking	21
Alle leven is een kosmische gift	21
Hoe nemen we thirdness als patronen waar en hoe gaan we ermee om?	24
Hoe we vormen van betekenisgeving en pragmatisme beleven	26
3 Evolutionaire betekenisgeving en pragmatisme	31
Hoe we in wisselwerking groeien	31
Evoluties die als patroon waarneembaar zijn in wisselwerking met 'n omgeving	33
Evoluties die als patroon waarneembaar zijn in de wisselwerking van je brein	35
Play is een herkenbare, eenvoudige en effectieve vorm van evolutionair pragmatisme	37
Evolutionair pragmatisme in onze omgang met de natuur	42
4 Rationele betekenisgeving en pragmatisme	47
De grondslag onder rationele betekenisgeving en pragmatisme	47

De heersende wetenschapsmethode in onze maatschappij	49
Verspreiding van rationeel pragmatisme in onze maatschappij	52
Rationele betekenisgeving en pragmatisme gaan rechtssystemen modelleren	55
 5 Groepssociale en individueel-sociale betekenisgeving en pragmatisme	 61
Hoe groepssociale betekenisgeving in je leven opkomt	61
De opkomst en expressies van individueel-sociale betekenisgeving en pragmatisme	64
De religieuze vertolking van groepssociaal en individueel-sociaal pragmatisme	67
De verzorgingsstaat werd fundament onder de sociaal-democratie	71
Groepssociaal pragmatisme werd in Nederland meer en meer verdrongen	73
 6 Zelfreferentiële betekenisgeving en pragmatisme	 79
Hoe zelfreferentialiteit in je leven opkomt	79
De evolutie van zelfreferentiële betekenisgeving en pragmatisme in de samenleving	83
Hoe zelfreferentieel pragmatisme communicatief tot uiting komt	87
Communicatief handelend vermogen	88
Dramaturgisch handelen	91
 7 Wie inzicht heeft in oriëntaties doorziet verschillen tussen mensen	 97
Je oriëntatie is het DNA van je identiteit	97
Hoe Wil tot Macht maatschappelijk tot uitdrukking komt	99
Hoe je in cultuurverschillen de invloed van oriëntaties waarneemt en ervaart	103

Hoe je in je eigen cultuur de invloed van oriëntaties waarneemt en ervaart	109
8 De invloed van oriëntaties in organisaties	115
Wordt de definitie van de situatie passend ingesteld?	115
Leiders van intern georiënteerde organisaties delen niet	117
Hoe de vrije ruimte voor 'vrije jongens' tot stand kwam	120
Hoe technologie uitnodigde tot interne oriëntaties in organisaties	122
Hoe stoppen we de gekte?	125
9 Hoe gebrek aan overzicht ons opbreekt	127
Geloof verhaspelde spiritualiteit die je in potentie tot evolutie ervaart	128
De democratische rechtsstaat blokkeert wisselwerking aan de basis	130
Neoliberalisme verdringt evolutionaire en groeps sociale betekenisgeving en pragmatisme	135
Hoe stoppen we deze gekte?	139
10 Een voorstelling van een kosmisch geïnspireerde rechtvaardige samenleving	141
Hoe je met goedbedoelde interventies mistast	142
Hoe evolutionair pragmatisme herkenbaar tot gelding komt	147
Potentie tot evolutie komt in variëteit en creativiteit tot uitdrukking	147
Hoe je evolutionair pragmatisme inzet	148
Introductie van evolutionaire betekenisgeving en pragmatisme verlangt overzicht	149
Ethiek waarin evolutionaire betekenisgeving en pragmatisme leidend zijn	150

Een rechtssysteem dat de nieuwe ethiek schraagt	152
Als gelukkig mens kunnen leven en doodgaan	155
11 Hoe een eind komt aan de gektes	159
In wisselwerking zijn is onafgebroken leren uit waarnemen en ervaren	159
Oriëntaties herkennen en hoe je die van jezelf verbreedt	160
Instellen van passende definities van de situatie	164
Play, context tot gelding brengen	166
Massa en macht, de route naar een nieuwe start	170
Dankwoord	179
Eindnoten	181

Inleiding

Dit boek is geschreven voor wie niet naar Mars wil verhuizen. Het legt de patronen bloot van degenen die de aarde doelbewust uitwonen en richt zich op mensen die vinden dat een andere leefwijze nodig is om een leefbare toekomst voor onze nakomelingen vast te houden.

Elon Musk ziet volgens mij ook dat we bezig zijn de aarde uit te wonen. Hij zegt dat we op Mars verder kunnen als hij met zijn SpaceX programma klaar is. Zou hij dat zeggen om een hobby te rechtvaardigen of meent hij het? In beide gevallen vindt hij dat de mens moet kunnen voortbestaan maar niet noodzakelijkerwijze hier op aarde. Hij representeert een verzameling vrije jongens die dat ook denkt. Tja...

De ondertitel gaat over vertrouwen op wisselwerking waarin de potentie tot evolutie huist. Dat is een omslag in ons doen en denken. De kern van die omslag is dat we inzien dat alles wat in 4,5 miljard jaar op aarde kon ontstaan uitkomsten zijn van een kosmisch proces. De aarde die om de zon en zichzelf draait, de maan die om de aarde draait, de verzameling stoffen op aarde, de warmte van de zon, de invloed van de maan maakten het mogelijk dat al wat op aarde leeft uit wisselwerking kon ontstaan. Voor zover we nu weten is het een uniek samenspel in de kosmos. Ook wij mensen zijn in dat kosmische proces uit evolutie ontstaan.

Als we duizenden jaren terugkijken zien we dat onze voorouders vanaf enig moment meenden dat onder alles wat ze zagen en

meemaakten één oorzaak zat. Ze gingen uit van één kracht en noemden die God. Hij schiep de aarde en werd verantwoordelijk voor al wat er op leeft.

Je kunt proberen je in te leven in die tijd: mensen wisten nog niet dat de aarde rond was en om de zon draaide. Ze werden niet oud. Ziekten, hoe ons lichaam in elkaar zit, hoe hygiëne werkt, wat bacteriën en schimmels zijn en doen, hoe droogte, regen en onweer ontstaan: het waren net zulke grote mysteries als hun eigen ontstaan. Een kracht die alles naar de aarde trok, die ze niet zagen en waar ze niet aan konden ontkomen, bevestigde de invloed van God.

In de loop van de tijd gingen onze voorouders over taal beschikken en hun rationaliteit nam toe. Ze gingen gereedschappen en apparaten maken. Het mondde uit in een explosie van technologie die tot in de haarvaten van ons leven reikt. De inzet van technologie wordt nu zó vertrouwd dat sommigen zelfs denken ermee op Mars te kunnen wonen. Ze negeren dat daar geen wisselwerking heerst waarin leven kan bestaan. Ik vroeg me regelmatig af: Hoe kan dat eeuwenoude oorzaak-gevolgverhaal tot in deze tijd zo'n wereldwijde invloed gehouden hebben?

'n Antwoord is dat het besef van 'wisselwerking waarin de potentie tot evolutie huist' nu pas doorbreekt. Dan zie je dat het kosmische samenspel ook ons met onze mogelijkheden heeft voortgebracht. We herkennen wisselwerking niet alleen in onze omgeving, maar ook in ons brein, alleen is de materialisatie daarin anders. We noemen wisselwerking daarin 'denken'. Er komen evoluties zoals gedachten, ideeën en voorstellingen uit voort. We switchen heel gemakkelijk van wisselwerking in ons verstand naar wisselwerking in onze omgeving en weer terug. Kant noemde het ons synthetisch vermogen. Het is voor elk mens lastig om uit elkaar te houden wanneer we van de

ene of de andere wisselwerking uitgaan, terwijl de verschillen kolossaal zijn.

In ons denken zijn we niet in staat alle invloeden mee te nemen die in de wisselwerking in de omgeving meedoen. Onze ideeën en voorstellingen daarvan kunnen niet meer zijn dan aftreksels. Maar wat in ons brein ontstaat is vaak zo overweldigend dat we ons daar – en sinds de Verlichting al helemaal – door laten leiden. De uitkomst is dat we overal om ons heen gaan ingrijpen om ervoor te zorgen dat de omgeving zich gaat vormen naar de voorstelling die zich in ons voordoet. Als we onze interventies zover doorvoeren dat de wisselwerking in de omgeving voortdurend zwakker wordt, komen we dat op enig moment tegen als aantasting van al wat leeft. We zeggen tegen elkaar ‘dit kan niet doorgaan, we hebben een duurzaamheidsprobleem’.

Wat is duurzaamheid? Als je uitgaat van wisselwerking waarin de potentie tot evolutie huist is duurzaam: ‘wat ergens kon ontstaan kan blijven ontstaan’. Tegelijkertijd zal bij veranderende omstandigheden de uitkomst van wisselwerking ook veranderen. Maar of wij de omstandigheden veranderen vanuit onze interventies of dat omstandigheden in wisselwerking met de omgeving ontstaan is een essentieel verschil: wat uit wisselwerking in de omgeving ontstaat past altijd bij de heersende omstandigheden. Dat is meestal niet het geval met interventies die uit ons brein voortkomen.

Dit begrip van duurzaamheid staat ver af van definities die nu in wetenschap, technologie, media en politiek rondgaan. Iets wordt ‘duurzaam’ genoemd als het langer meegaat. Of preciezer gezegd: als we daarmee de manier waarop we nu leven kunnen blijven volhouden. Al sinds 1990 is overheidsbeleid in westerse landen op die definitie van duurzaamheid gebaseerd. En dat

beleid zit vol doelstellingen. We zijn er als samenleving aan gewend doelen te stellen en die te realiseren – met alle middelen die daarbij helpen. Alles wat alleen maar in wisselwerking tot wasdom kan komen, wordt erin genegeerd of bewust aangetast. Die doelstellingen hebben niet geholpen. In alle trends die ik ken lees ik dat de potentie tot evolutie steeds harder achteruitgaat. Het loopt parallel met de trend dat mensen in westerse samenlevingen steeds meer van zichzelf uitgaan.

We zijn nauwelijks vertrouwd met hoe iets in wisselwerking met onze omgeving wordt of is geworden en hoe wij in wisselwerking met onze omgeving kunnen leven. Dat vind je terug in de manier waarop we met gebeurtenissen omgaan, hoe we tv-programma's maken, hoe we bedrijven laten werken, hoe oorlogen ontstaan. Sommigen zijn ook het inzicht kwijt dat we leven en intelligentie niet kunnen maken, dat er altijd wisselwerking met de omgeving nodig is. Tja...

Dit boek is erop gericht om wisselwerking, en de potentie tot evolutie daarin, herkenbaar, bespreekbaar en bruikbaar te maken, voor zover een boek reikt. Wanneer we ermee aan de slag gaan zal ons respect ervoor herstellen, en kunnen we weer gaan vertrouwen op alles wat eruit voort kan komen. Het doorbreekt de afgang naar ons einde.

1 Twee signalen van wisselwerking die we over het hoofd zagen

Naar erkenning dat in wisselwerking de potentie tot evolutie huist 4,5 miljard jaar terug ontstond de aarde. Alle leven dat we nu zien en ook wijzelf zijn verbonden met dat prilste begin. Pas zo'n 135.000 jaar geleden ontwikkelde zich bij mensen spraak, waarmee hun rationaliteit evolueerde.^a Sinds die tijd zijn onze voorouders steeds meer hulpmiddelen en gereedschappen gaan gebruiken. Rationaliteit groeide uit tot menselijk specialisme. Het kreeg zo'n impact op ons waarnemen en ordenen dat we grote moeite hebben ons voor te stellen dat leven in miljarden jaren kon evolueren *zonder rationaliteit*. Neem Aristoteles, de aardsvader onder de filosofen. Hij leefde 450 jaar voor het begin van onze jaartelling. Hij nam leven waar, zag daarin dat alles bewoog. Er moest een kracht zijn die alles aandrijft. Die kracht noemde hij God. Er kwamen predikers die het als een geloof verkondigden en vertelden hoe je zo kon leven dat die God jou welgezind zou zijn. Wat later werden er instituten op gedefinieerd die we kerken noemen. Die beloven dat je de hemel verdient als je op een manier leeft die zij voorschrijven. Kijk in de wereld rond, zie het aantal kerkgebouwen en de invloed die religieuze gemeenschappen hebben en je beseft dat geloof in 'n voorstelling van God in grote delen van de wereld over de laatste 2500 jaar zo is aangeslagen dat het de leefwijze en gebeurtenissen van de mensheid daar sterk heeft bepaald. Gaat dit door zolang mensen leven? Is het een waarheid of genoeglijke fictie?

In de evolutie van rationaliteit werd vorige eeuw een hoogtepunt bereikt toen we met apparatuur in staat bleken om in die evoluties die al miljarden jaren lopen stadia waar te nemen. Ze zien eruit als chemische processen en structuren die we als vormen van leven meemaken. De mijlpaal was de ontdekking van de structuur van DNA in 1953. DNA is een verslag van de evolutie die tot de vorm van leven heeft geleid waarvan we het DNA waarnemen. Intussen zijn we met CRISPR-Cas technologie in staat DNA te wijzigen. Daarmee kunnen we opgetreden ziekten genezen waar dat eerder onmogelijk was. Een recente vondst is een gen-correctie bij mensen met diabetes type 1. Niet de manipulatie van DNA op zich maar de uitkomst ervan in het lichaam van iemand die beter wordt, laat zien dat *in wisselwerking de potentie tot evolutie huist*.

Het gemiste signaal bij de ontdekking van de structuur van DNA

Als je googelt kom je tegen dat DNA de afkorting is van desoxyribonucleïnezuur. Er wordt aan toegevoegd dat het de belangrijkste drager is van erfelijke informatie. Het wordt in Wikipedia omschreven als code van genetische processen die instructies of een blauwdruk geeft voor het leven van organismen. Code, instructies, blauwdruk? Code is tekst die door mensen is opgesteld, bedoeld om door andere mensen uitgelezen te worden die over de sleutel daarvoor beschikken. Het woord code duidt de menselijke kijk op de wereld. Het zet aan tot puzzelen en tot nadenken hoe je die code kunt gebruiken. Maar DNA is geen code. *Ieder stukje DNA is vastlegging van een vorm van leven die in wisselwerking met de omgeving ontstond. Het is een draaiboek zonder schepper en zonder eigenaar.* Het is vastlegging van evolutionaire routes die miljarden jaren geleden begonnen. En het bijzondere is dat in die vastlegging van het verleden tegelijkertijd de potentie huist van nieuw leven. Uit DNA dat in wisselwerking is met

een omgeving – alleen dan! – kunnen nieuwe evoluties voortkomen. Bij zoogdieren start die wisselwerking steeds opnieuw zodra het DNA uit een zaadcel van een mannetje in een eicel van een vrouwtje binnenkomt. Met CRISPR-Cas technologie verander je de samenstelling van DNA maar pas wanneer het in een lichaam in wisselwerking komt kan de gewenste uitkomst (hopelijk) *ontstaan*.

De rationele duiding van het DNA in Wikipedia komt overeen met de manier waarop we wisselwerking waarin de potentie tot evolutie huist hebben vergoddelijkt. DNA wordt geduid vanuit rationaliteit waarin oorzaak-gevolgrelaties domineren. Maar ons rationeel vermogen raakte pas zo'n 135.000 jaar geleden in evolutie. *Vanuit 4,5 miljard jaar evolutie van leven op deze planeet is uitgaan van een schepper die voor alles verantwoordelijk is niets anders dan de verpersoonlijking van wisselwerking waarin de potentie tot evolutie huist*. Het is een veel te simpele benadering van de realiteit. De ontdekking van de structuur van het DNA liet dat zien maar we misten de signalen.

Wat is de reikwijdte wanneer we voortaan uitgaan van wisselwerking waarin de potentie tot evolutie huist?

We zullen de invloed van religies anders gaan waarderen

In de tweede helft van de 19^e eeuw kwam je filosofen tegen die zich geen samenleving konden voorstellen zonder religie. Ze kenden aan kerkelijke instituten macht toe waarmee het leven van mensen werd gereguleerd. Dat hoor je vrijwel niemand meer zeggen na de Holocaust, maar ook daarna zie je dat mensen elkaar nog steeds te lijf gaan vanwege hun overtuiging over de invloed van religie in hun leven.

Inmiddels zie je dat politieke partijen die een christelijke naam dragen – zoals het CDA in Nederland, CD&V in Vlaanderen, CDU en CSU in Duitsland – hun religieuze basis niet meer

als bepalende grondslag articuleren. Het politieke landschap wordt gekleurd door mensen met diverse achtergronden en percepties die een humanistisch politiek beleid nastreven waarin de omgang met elkaar centraal staat. Je ziet het overal in Europa. In de politiek is een religieuze benadering waarin God alles bepaalt niet meer vertrekpunt.

In een samenleving waar grote variëteit heerst, mag je verwachten dat uitgaan van wisselwerking niet leidt tot verlies van maatschappelijke kwaliteit, integendeel. De vraag komt op of we door geloof in een almachtige God niet heel veel zijn kwijtgeraakt wat nu als zwaarwegende problematiek op de agenda in alle landen is verschenen

Ik denk daarbij aan Darwin die de wordingsgeschiedenis van vinkjes op de Galapagoseilanden had afgeleid en die daarmee een visie op de evoluties van soorten uitwerkte in *On the origin of species* (1859).^b Na jaren discussie voelde de top van de Katholieke Kerk dat haar positie erdoor werd aangetast. Paus Leo XIII reageerde erop met zijn encycliek *Aeterni Patris* die hij in 1879 uitbracht.^c Daarin zegt hij dat evolutie speculatie is en in katholiek onderwijs niet mag worden onderwezen. God heeft al wat er is voor de mens geschapen, omdat de mens het meest de almachtige scheppingskracht van God manifesteert. De mens mag de aarde naar eigen inzicht gebruiken. Leo XIII slaagde er met deze encycliek in om Darwins inzichten naar de coulissen te verbannen wat tot vandaag merkbaar is.

Geloof in een almachtige God levert op dat Hij voor alles zal zorgen. Je hoeft je geen zorgen te maken over leven en al wat leeft, je mag alles op aarde zelfs ongebreideld gebruiken. Je ziet hoe mensen daarnaar leven, alle mogelijke aardse bronnen zo gebruiken dat het hen voordeel of gemak geeft. Dit gedrag warmt de aarde op en woont biodiversiteit uit maar God zal ook daarvoor

zorgen, je hebt een vrijbrief. Onze sensibiliteit voor leven en de omstandigheden waaronder leven ontstaat en blijft ontstaan is ermee verdrongen. Je bidt tot God en meent dat je alles kunt blijven gebruiken, terwijl je leven op aarde sloopt. Neem als voorbeeld Donald Trump en je herkent in hem honderden miljoenen mensen die er net zo mee omgaan.

Ik stel dat uitgaan van *wisselwerking waarin de potentie tot evolutie huist*, als grondslag van onderwijs en training van het gedrag dat erbij hoort, de enige echte route is naar duurzaamheid. *Duurzaam is dan: dat wat ooit ergens kon ontstaan daar kan blijven ontstaan*. Je kunt die vorm van duurzaamheid niet overlaten aan God, een Kerkelijk Instituut of Staat, het gaat om het gedrag van ieder van ons, met elkaar, in onze eigen omgeving. Dan gaat het plots over leven met elkaar en wat er gebeurt als wisselwerking daarin is verdrongen. De val van de Muur in Berlijn in 1989 markeerde dat.

De val van de Muur werd niet als signaal opgepikt

Vrijwel iedereen die de jaren 80 bewust heeft meegemaakt, herinnert zich de val van de Muur in Berlijn. Het is icoon van de instorting van de communistische Sovjet-Unie. Ondanks de aandacht ervoor in politiek en media, volgden er nauwelijks analyses om te begrijpen hoe die val had kunnen gebeuren. We kregen te horen dat de markteconomie had gewonnen van een planeconomie. De val van de Muur werd aangegrepen voor meer kapitalisme, meer economie, meer marketing. Ik beleefde het als onverschilligheid, gemakzucht en onvermogen om dieper te kijken.

Toen de bekende Amerikaanse monetair econoom Milton Friedman in de jaren 90 naar een analyse werd gevraagd gaf hij als antwoord dat Hayek in diens boek *The Road to Serfdom* had bewezen dat socialisme de route is naar ondergang en slavernij.^d

Dat kapitalisme de enige route naar welvaart is en hij niemand kende in zijn omgeving die een andere route wilde inslaan.

Klopte wat Friedman zei?¹ Friedrich Hayek ergerde zich eraan dat het socialisme in allerlei vormen de kop opstak en daarmee verhinderde dat liberalisme doorbrak. Volgens hem zagen mensen de verderfelijke van het socialisme niet. Vanuit die optiek schreef hij tussen 1941 en 1943 *The Road to Serfdom*.² Maar had Hayek daarmee bewezen dat socialisme de route is naar slavernij? In zijn boek beschrijft hij een systeem waarin mensen niet zelfstandig zijn en alles samen doen. Dat noemt hij collectivistisch. De Staat richt zich in zo'n systeem niet op individuen maar op groepen. Wie zijn hoofd uitsteekt of initiatief neemt wijkt af van de collectiviteit, zondigt tegen het systeem, is fout. Een collectiviteit moet tot initiatief gelegitimeerd zijn. Een staatsorgaan geeft die legitimatie.³ Wie in een groep of als groep verder gaat dan het verkregen mandaat is z'n baan of zelfs z'n leven niet meer zeker. Zodra een besluit nodig is wordt op elke laag nagegaan of er mandaat voor is. Zo niet dan gaat het naar een hogere laag waar dezelfde procedure wordt doorlopen. Uiteindelijk voeren de ladders van besluiten, toestemming en uitvoering naar de top van de Staat. Daar verzamelt zich alle macht.

Hayek concludeerde dat in zo'n collectivistische staatsinrichting geen individuele vrijheid bestaat. Vandaar zijn conclusie: collectivisme is de weg naar slavernij. Vervolgens meende hij dat dit systeem bestond in de vorm van Sovjet-communisme, het

-
1. Het zou jammer zijn als je door mijn commentaar mist waar Friedman wel raak zat. Zo zag hij haarscherp dat burgers in westerse landen in de jaren 90 enorm veel vrijheden waren kwijtgeraakt ten opzichte van de jaren 20. Hij noemde dat de prijs die we betalen voor materiële vooruitgang.
 2. Hayek wist toen nog niet van de moordpartijen in de nazi-kampen. Wat hij van de Goelag in de Sovjet-Unie wist is mij onbekend.
 3. In de Sovjet-Unie was dat negenenzestig jaar lang de Communistische Partij.

fascisme van Mussolini, het nationaalsocialisme van Hitler, de autocratieën van Franco in Spanje en van Antonescu in Roemenië. Hayek besteedde geen aandacht aan wat er in zijn beschrijving van het collectivistische systeem ontbrak, werd weggeveegd: dat was wisselwerking. Zou hij dat wel hebben gedaan dan had hij gezien dat *The Road to Serfdom* geheel en al van toepassing was op het communistische Sovjetsysteem, maar niet op de andere vormen die hij in Europa signaleerde. Sterker nog, hij lijkt zich niet gerealiseerd te hebben dat ‘collectivistisch’ of ‘alles samen doen’ niet het hoofdkenmerk was van het systeem dat hij beschreef, maar dat het een extreem rationele inrichting was, waarin wisselwerking onmogelijk werd. De val van de Muur was uitkomst van zeventig jaar lang onderdrukking van wisselwerking.

Friedman ging met Hayeks betoog nog een stap verder. Hij gaf Hayeks collectivisme de naam socialisme. Dat paste bij zijn beschouwingen over de markt en het marktmechanisme. Omdat Friedman aandacht kreeg van een miljoenenpubliek – hij schreef onder andere artikelen in *Reader's Digest* waarin hij dit standpunt uitventte – kwam ik zijn betoog nogal eens tegen. Zo zei de bestuursvoorzitter van een grote Nederlandse coöperatie tegen me dat iedereen toch weet dat het socialisme geen weg is naar vooruitgang. Dat je daarvan weg moet blijven. Ik vroeg hem hoe hij dat rijmde met zijn leidinggevende rol in een coöperatie. Hij keek me geschrokken aan. Ik vroeg hem daarna hoe hij aan dat beeld van socialisme was gekomen. Dat wist hij niet. Ik vroeg hem of hij Friedman had gevolgd. Ja, die naam kende hij. Ik vertelde hem waar Friedman zijn conclusie vandaan haalde en hoe onzinnig het was. Hij werd voor mij symbool van gebrek aan waarnemingsvermogen en diepgang dat ik heel veel waarnam bij leden van de organiserende elite.

Inmiddels hebben we in westerse democratische rechtsstaten een toestand bereikt waarin van alles en nog wat in modellen,

wetten, regels, certificaten en contracten wordt vastgelegd. En waar ze nog niet zijn worden ze ingevoerd. Ambtenaren treden niet buiten de bevoegdheid die ze wettelijk hebben, ordening gaat boven resultaat. In Nederland zijn burgemeesters door de Kroon benoemd, zij zien daarop toe. Het Planbureau voor de Leefomgeving is voortdurend bezig met wisselwerking omzetten in ordeningen die vervolgens worden vastgelegd in wetten, regels, systemen zodat wat de overheid doet kan worden gemeenten. Hetzelfde gebeurt bij de andere planbureaus. Raden van Toezicht en inspectiediensten vragen er bovendien om, denken daarmee alles onder controle te hebben. In ons parlement kom je die houding bovenal tegen, met Kamerleden die denken dat je een land zo moet besturen. Dit past niet bij een democratie en roept weerstand op: voor veel journalisten is het als vloeken in de kerk. Kijk om je heen en je ziet dat elke democratische rechtsstaat is doorgeschoten in rationalisering. Het leidt tot dagelijkse verdringing van wisselwerking. In de westerse wereld kom je geen politici meer tegen die nog uitgaan van het kenmerk dat in een democratie geen dwang mag zijn, dat een democratie van beneden naar boven en niet van boven naar beneden dient te zijn ingericht. En journalisten missen de diepgang om dit aan te kaarten of hun directies hebben er geen trek in.

Onze Democratische Rechtsstaat verdringt steeds verder de wisselwerking van mensen met elkaar in hun context. De ruimte om samen verantwoordelijkheid te dragen voor elkaar en onze omgeving neemt af terwijl de overheid van burgers 'participatie', 'zelfredzaamheid' en 'duurzaam gedrag' verlangt. Op EU-niveau en in diverse lidstaten is een toestand bereikt die steeds meer gelijkenis vertoont met het streven naar rationalisering van het dagelijks leven in de voormalige Sovjet-Unie. We hebben het signaal dat met de val van de Muur is verbonden volledig gemist.

2 Patronen in wisselwerking

Alle leven is een kosmische gift

Er is consensus dat de aarde zo'n 4,5 miljard jaren oud is. Hij draait sinds die tijd in een ellips om de stralende zon, in een periode die mensen een jaar noemen. De temperatuur tussen evenaar en polen ging variëren van +50 tot -50 graden Celsius. Dat pakt op elke plek op aarde anders uit. Er treden patronen op die we jaargetijden noemen. De aarde draait ook nog in 24 uur om haar as. Het effect is dat perioden van zonlicht en duister elkaar als ritme afwisselen in warmte en kou. De duur van die perioden varieert per jaargetijde en plek op aarde. We noemen het dag en nacht. Tegelijkertijd draait de maan in 29 dagen om de aarde, wat tot uitdrukking komt in getijdestromen; en we hebben te maken met wind en drukgebieden, wat we afkorten tot het weer dat voortdurend verandert. Wat we in ons dagelijks leven meemaken, wat we dagelijks eten en drinken is in deze kosmische omstandigheden uit wisselwerking ontstaan.

Hoe kunnen we ons wisselwerking voorstellen? Ik maak daarvoor gebruik van wat de in zijn leven verguisde maar intussen beroemde Amerikaanse filosoof Charles Sanders Peirce (1839-1914) aanreikte.^e

- Firstness is 'iets' waarmee een beschouwing over wisselwerking start. Iets is dat wat je hoort, ziet, ruikt of voelt, kortom wat je waarneemt. Ik heb het hier over wisselwerking van een

entiteit met een omgeving, maar dat iets kan ook een idee of gedachte zijn die in je eigen brein opkomt en daarin in wisselwerking raakt. Jouw brein is een andere omgeving, een andere materialisatie, maar ook daarin voltrekt zich wisselwerking. Peirce had het alleen over wisselwerking van jezelf met je omgeving en ik volg hem daar voorlopig in. Hij stelt dat firstness niet op zichzelf kan bestaan.

- Secondness is waarmee firstness in wisselwerking is. Er is altijd 'n secondness wanneer er firstness is.
- Thirdness zijn invloeden die ontstaan in de wisselwerking tussen firstness en secondness. Het verandert de wisselwerking tussen firstness en secondness waaruit weer nieuwe thirdness ontstaat.

In dit hoofdstuk wordt leven vanuit dit drieluik geduid en kom je het in de vorm van patronen tegen.

Peirce merkte op dat je de invloed van een waargenomen verschijnsel pas volledig in beeld hebt als je alle effecten die ermee verbonden zijn, kent. Hij noemde dat pragmatisme, een woord dat hij als eerste omschreef.⁴ Als je zijn pragmatisme loslaat op wisselwerking, heb je pas een volledig beeld wanneer er geen nieuwe invloeden uit wisselwerking meer opdoemen die het verschijnsel waarmee je waarneming startte – firstness – veranderen. Ik zeg dan dat er tussen firstness en secondness in wisselwerking een stabiel stadium is ontstaan. Dat stabiele stadium – thirdness – kan in wisselwerking mee gaan doen terwijl het tegelijkertijd in stand wordt gehouden. In taal korten we dit vaak af als: wat we zien is evolutionair ontstaan.

4. De betekenis van het woord pragmatisme werd door William James later aangepast naar: je geeft iets alleen aandacht als het voor jezelf betekenis heeft.